

вало високу академічну майстерність і професіоналізм, воно стало доступним для розуміння багатьом радянським людям, навіть тим, хто не мав художньої освіти.

1. *Авер'янова Н.* Українське образотворче мистецтво як невід'ємний чинник етнозбереження та націєтворення // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Українознавство». – Вип. 13. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2009. – С. 18–21. 2. *Богатырёва Е. А.* Еще раз о соцреализме // Культурологический журнал. – 2010. – № 1. – С. 1–13. 3. *Гройс Б.* Стиль Сталин // Утопия и обмен / Борис Гройс. – М.: Из-во «Знак», 1993. – 374 с. 4. Завдання Спілки радянських художників УРСР // Малярство і скульптура. – 1938. – № 9 (вересень). – С. 2–4. 5. *Зарецький О.* Алла Горська під ковпаком КДБ. Антиукраїнська спрямованість спецоперацій / Олексій Зарецький // Українознавство. – 2010. – №4. – С. 127–133. 6. *Касьянов К.* Незгодні: українська інтелігенція в

русі опору 1960 – 80 років / Георгій Касьянов. – К.: Либідь, 1995. – 224 с. 7. *Криволапов М.* Українське образотворче мистецтво другої половини 1930 – 1950 років в оцінці художньої критики // Про мистецтво та художню критику України ХХ століття. Вибрані статті різних років / М. О. Криволапов. – К.: Видавничий дім А+С, 2006. – 268 с., іл. – С. 161–185. 8. Ми вибирали життя. Розмова з Євгеном Сверстюком // Бунт покоління: Розмови з українськими інтелектуалами / Богуміла Бердиховська, Оля Гнатюк. – К.: Дух і літера, 2004. – 344 с. – С. 33–90. 9. Передмова. П'ятиліття історичної постанови // Малярство і скульптура. – 1937. – № 4 (14). – С. 1. 10. *Рабинович І.* Образ Леніна і Сталіна в образотворчому мистецтві // Образотворче мистецтво. – 1941. – № 1. – С. 6–13. 11. *Роготченко О. О.* Соціалістичний реалізм і тоталітаризм / Олексій Роготченко. – К.: ФЕНІКС, 2007. – 608 с.

Людмила Афанасьєва

Вплив гендерних стереотипів на жіночі ролі в сучасній циганській родині Мелітопольщини

У статті відображені основні тенденції щодо гендерного розподілу в циганській родині; на основі емпіричних досліджень висвітлюються проблеми щодо статусу та ролі в ній жінки; виявлена динаміка стереотипних уявлень гендерної нерівності на різних етапах життєвого шляху циганки.

The article reflects the main trends in the gender distribution in the gypsy family, based on empirical research considered issues regarding the status and role of women in family, revealed recurrent stereotypes of gender inequality at different stages of life gypsy.

Ми живемо в епоху гендерного творення української держави, де сьогодні формується національна гендерна культура, виникають нові форми трудової етики, відбуваються зрушення у сфері масової свідомості та моралі. Проте, не дивлячись на декларовану рівність, в українському суспільстві існують стереотипи щодо стосунків між статями, оскільки в країні проживає чимало етнічних груп, які мають свої традиції, звичаї та норми. Узгодження цих етнічних особливостей з існуючим законодавством становить чималу проблему.

Слід зазначити, що у різних етнічних культурах існують певні стереотипні уявлення щодо родинних обов'язків чоловіка та жінки. Подружні стосунки мають національну (етнічну) специфіку – кожній етнічній спільноті притаманна певна соціально-рольова адаптація до родинного життя. В нашому випадку, особливої уваги потребує дослідження гендерної нерівності та соціального статусу жінки-циганки, оскільки роми дійсно є доволі закритим етносом, їх культура досить консервативна, відкидає соціальні новації [1, с. 39]. Для жінки-циганки, в порівнянні з представницями інших етнічних спільнот, характерні більш маскуліні риси. Така стратегія соціальної адаптації потенційно містить у собі конфлікт з державними системами й соціумом тому говорити

про гендерну рівність в середовищі ромів не варто.

Вивчення феномену стереотипів започаткували американські вчені на початку ХХ століття. Вагому базу проблеми дослідження стереотипів становлять ідеї зарубіжних мислителів, зокрема це: Г. Олпорт, Д. Тібо, Г. Келлі, Г. Хоманс, Ф. Хайдер, Т. Ньюком, М. Осгуд, Д. Кац, К. Брейлі.

Серед вітчизняних науковців ґрунтовні дослідження гендерних стереотипів і гендерних ролей здійснюють І. Жеребкіна, І. Головащенко, І. Лебединська, Т. Мірошник, Н. Чухим, О. Кісь, Т. Виноградова, Т. Балакун, О. Кікінежді, І. Грабовська, Т. Воропаєва, Т. Ісаєва, Т. Дороніна, В. Семенов, П. Горностаї, М. Пірен, В. Суковата. Також гендерна проблематика в українському суспільстві висвітлюється у працях Р. Ануфрієвої, О. Балакіревої, О. Бойка, Г. Герасименко, О. Вілкової, В. Довженко, І. Демченко, Т. Журженко, О. Забужко, О. Іваненко, К. Карпенко, В. Кушакова, Н. Лавріненко, А. Лантух, В. Лапшина, С. Оксамитної, М. Рубчак, М. Скорик, О. Яременка та ін.

Однак наукових праць, в яких на міждисциплінарному рівні досліджуються гендерні родинні ролі та стереотипи ромського етносу досі не має. У більшості видань ще

радянського періоду, серед яких можна назвати таких авторів як С. Токарева, Л. Моногарової, В. Владикіна, Т. Вентцель, надається переважно загальна характеристика етнічної історії, матеріальної та духовної культури, побуту циган. Чималим внеском є напрацювання В. Санарова, Є. Друца й О. Гесслера, Л. Черенкова, Т. Кисільової, в яких піднімаються загальні проблеми історико-етнографічного дослідження циган.

Проте, не дивлячись на знаний доробок, лише наприкінці 90-х рр. мали місце окремі спроби дослідників (О. Баранников, О. Беликов, Н. Беликова, В. Валюхов, Н. Зіневич, В. Зінич тощо) показати власне бачення їх історії. Слід зазначити, що теоретичне осмислення природи циган ці науковці поєднували зі збиранням емпіричного матеріалу.

Однак, в даний час відсутні ґрунтовні наукові напрацювання щодо вивчення специфіки родинних взаємин ромів. На нашу думку, саме гендерний підхід дозволить розкрити особливості подружніх стосунків ромів, дослідити господарсько-майнові, захисні, емоційні, економічні, статусні функції сім'ї та особисті права циганки, її місце у структурі сучасної сім'ї. В свою чергу, такий підхід надасть можливість повноцінніше впроваджувати та реалізовувати гендерну політику держави на шляху розбудови демократичного суспільства, сприятиме вирішенню питань регулювання міжетнічних відносин між представниками різних етнічних спільнот у середині багатонаціональної держави.

Метою даного дослідження є здійснення соціокультурного аналізу процесу гендерної соціалізації циганки та виявленню в ньому ролі гендерних родинних стереотипів.

Сьогодні на території Запорізької області зареєстровано більше 60 національно-культурних товариств. Мелітополь є унікальним містом, в якому більше 200 років гармонійно співіснують багато етнічних та національних громад. Нині тут мешкають 158 тисяч людей, серед яких є представники 93 етнічних та національних груп. За підтримки місцевої влади в місті та районі діють 23 національно-культурних товариства, всі вони об'єднані в Асоціацію. За ініціативою Центру розвитку «Демократія через культуру» з 2008 року місто Мелітополь було включено до пілотажного проекту Ради Європи під назвою «Інтеркультурні міста». І все ж, не зважаючи на великий доробок влади, громадськості міста та району, ромська спільнота такого культурного об'єднання не має, хоча нині в Україні активно діють понад 60 громадських організацій ромів. Тому, на наш погляд, доцільним є дослідження в нашому регіоні не тільки статусу жінки, а й виявлення родинних гендерних стосунків ромів, оскільки саме для них найголовнішими були й залишаються родина та належність до циганського роду. Емпіричною основою даного дослідження послугували матеріали глибинного

інтерв'ю, проведеного лабораторією соціологічних досліджень Мелітопольського державного педагогічного університету, з представницями як ромського етносу Мелітопольського району, так і викладачами шкіл, в яких навчаються їхні діти. Використання саме цього методу дозволило отримати повнішу (що не завжди можливо при анкетному опитуванні) інформацію про причини, мотиви, ментальні аспекти поведінки циганки в різних життєвих циклах.

Перш за все зазначимо, що життя циганки складається з кількох вікових етапів, кожен з яких визначає не лише певний соціальний статус, але й впливовість у родині та громаді. Як і кожна жінка, циганка по чергово здобувала базові соціально-вікові статуси дитини, підлітка, дружини та бабусі й поступово проходила шлях від об'єкта до агента соціалізації, від об'єкта ритуальних дій до їх виконавця, від особи, поведінка якої перебувала під постійним соціальним контролем до особи, що має повноваження морального цензора поведінки оточуючих. Й лише за умови успішного виконання низки соціальних ролей, властивих кожному статусу (зокрема, доньки, дружини, матері, бабусі), жінці забезпечувалося визнання її як соціально-повноцінної особи, відхилення ж від усталених взірців спричиняло до певних соціальних санкцій, де неабияку роль відіграє циганський суд ("кріс").

Входження дівчинки у соціальне середовище здійснюється шляхом засвоєння статевих ролей та культури шлюбно-сімейних взаємин, завдяки яким інтеріоризується та відтворюється система ціннісно-нормативних орієнтацій, притаманних конкретному суспільству, його досвід, який, у свою чергу, передається у спадок наступним поколінням.

Так, на першому етапі соціалізації серед дітей не було ніяких утисків у спілкуванні між хлопчиками та дівчатками: вони разом гралися, бешкетували. Підтвердженням цього є й наше емпіричне дослідження, на думку нашої респондентки – представниці ромського етносу: *«Нет, никаких ограничений нету, конечно, спокойно вместе гуляют. Да, все можно. Ну у нас девочка, вот с садика еще... в садике там ей мальчики колечки дарили, и уже «женились» там на ней, всё, и она там за всех «замуж» выходила».* (Лариса, с. Вознесенка, Мелітопольський район).

Загалом для ромів досить розповсюдженим є культ дитинства. Стара циганка, пригадуючи своє дитинство зазначила: *«..настоящее цыганское счастье – это быть ребенком. Тебе – самое вкусенькое, ты всегда с мамой, тебя все любят, балуют. ... Ну а если обидят, то в лагере всегда найдется кто-то – сестра, брат, тетя или крестная, которая утешит, успокоит»* [3].

В період свого дівочтва циганки остаточно засвоюють притаманні їм гендерні ролі та готуються втілювати їх в подальше життя. Аналіз спостережень етнологів дає підставу вважати, що

процес соціалізації дівчат-підлітків пов'язаний з певними утисками особистої свободи та зростанням особистої відповідальності за вчинки. Всупереч легендам про романтичність циганського життя, особисте життя дівчат дуже цютливе. Хоча циганська дівчина була відносно вільна в межах родини й табору, ще до заміжжя вона ходила разом з матір'ю на заробітки [4, с. 93]. Як правило, цигани боялися відпустити дівчину в місто одну.

Та як і засвідчують наші респонденти (шкільні вчителі), матері й зараз приводять та відводять дівчаток зі школи: «...с утра их всех привозят и всех их забирают после уроков» (Олексій, с. Вознесенка, Мелітопольський район). І саме на матері лежить відповідальність зберегти доньчину «чистоту» та дівочу честь. Якщо ж про дівчину піде «дурна слава», родину очікувала така ганьба, що довелось б на кілька років відділитися від табору й кочувати [11, с.118].

Наступним важливим етапом у житті циганської дівчини є вступ до шлюбу, оскільки заміжжя було тією засадничою передумовою, яка визначала долю жінки. Лише заміжня жінка (молодиця) могла реалізувати свою гендерну місію й досягти визнання як соціально-повноцінна особа. В багатьох етнічних груп циган установка на ранній шлюб залишалась головним чинником її життєвої стратегії. У шлюбному виборі наречена посідала, як правило, очікувано-пасивну, об'єктну позицію, оскільки зазвичай ініціатива одруження належала парубкові.

Як в минулому, так і зараз у ромів не прийнято ходити на побачення, юнаки й дівчата переважно знайомляться на весіллях родичів та інших святах. Хоча, звісно, багато молодих людей знають один одного з дитинства, якщо живуть або навчаються в одному місті. Підтвердженням цього є слова респондентки: «У нас до замужества нету никаких, конечно, отношений... Пока молодой человек не спросит разрешения у отца.....а знакомятся не обязательно на свадьбах. Вот просто так, дружат...ну, как всегда... даже могут в одной школе учиться, вот подружались. Ну, там, растут вместе. Или так даже в городе, бывает познакомились, одно общение или где-то учеба вместе...» (Лариса).

Життя серед своїх припускає поінформованість про все. Так звана «циганська пошта» знає, де підросла красуня й куди можна засилати сватів. Як тільки син натякає батькам про свій вибір, починається підготовка до сватання. Про обряд сватання наша респондентка Елла розповіла так: «Приезжают сватать девочку, если отцу понравилась семья, семья хорошая, хороший мальчик, то он спрашивает свою дочь, если дочери понравилось, то он дает согласие сватам, если же девочке не понравился жених, значит, они не соглашаются» (Елла, с. Костянтинівка, Мелітопольський район) [2].

Моральний кодекс ромів по відношенню до

заміжньої циганки вимагає від неї повної покірності. Всі родичі чоловіка, включаючи його сестер і братів, могли вимагати від неї беззаперечної підлеглості. Це знайшло відображення в циганських прислів'ях, так народна мудрість каже: «Е борі трубул те тердел кай коверчі», що в перекладі означає – «Невістка завжди повинна стояти на ногах»; «Е жювлі кана най марді, най лаці», перекладається як – «Небита дружина погана» [4, с. 134-135].

Ще одним прикладом покірності щодо родини чоловіка є те, що свекор не повинен був бачити невістку сплячою, вона раніше за всіх вставала й лягала останньою. Із самого ранку вона повинна була тримати напоготові рушник для того, щоб поливати з глечика воду на руки свекру та чоловікові. Молода дружина вважалася нечистою, їй необхідно було дотримуватися безлічі заборон у спілкуванні з іншими. Так, вона не могла подати чоловіку руки, не мала права йти перед ним чи навіть поруч з ним, оскільки вважалось нечемним дружині проходити перед чоловіком, якщо можна обійти його позаду, й стояти спиною до нього, якщо він сидить [4, с.136-137]. Крім того, оминаючи людину, що сиділа, циганка повинна була обов'язково повертатися до неї обличчям та вибачитися. І в наш час циганські жінки дотримуються такого звичаю: «Есть такое, да. Особенно, там, если свекор, или там братья мужа...тогда да, желательно не поворачиваться к ним спиной, проходит как-то по-другому, лицом повернуться...» – зазначає респондентка (Лариса)

Про принизливий статус молодої циганки свідчить і той факт, що за словами однієї з наших респонденток, серед ромів спостерігається таке, що: «...на суде цыганском разговаривают одни мужчины, женщины просто сидят, слушают, они не имеют права ничего сказать, как люди решат, так оно должно и быть» (Елла). Про ставлення ромів до жінки як до меншвартої порівняно з чоловіком свідчать такі слова нашої респондентки: «Когда к цыгану в гости приезжают цыгане, женщина только подает угощение, она не имеет право сидеть за столом. Мужу она подчиняется душой и телом» (Елла).

Досить важливим для виявлення гендерних стереотипів у родинях ромів є розподіл праці. Так, у традиційній циганській родині переважно саме на жінку лягала більша частина сімейних обов'язків, чоловік же міг взагалі нічого не робити та ніде не працювати. І якщо на молоду жінку – як правило, молодшу невістку, найбільше припадало виконання домашньої роботи, то обов'язки «заробляння грошей» завдяки ремеслу гадання лягали на зрілих жінок. Оскільки заробіток чоловіків був переважно сезонним, щоденний родинний прибуток приносила все-таки жінка. Тому й чималу частину свого життя вона повинна була проводити поза табором. Й для того, щоб заробити гроші вона повинна бути сміливою, спритною, вміти за себе постояти [4, с.184].

В цілому щодо долі заміжньої циганки слід зазначити, що тільки після народження першої дитини (особливо якщо це був хлопчик) вона ставала повноправним членом сім'ї. Тому, материнство в ромів порівнюється із соціальним чи професійним досягненням чоловіка. Чим більше жінка реалізувала себе як мати (тобто чим успішніше вона виховує свою дитину або дітей), тим вагомішою стає її думка й положення в ромському суспільстві [4, с.148].

Саме тому раніше циганські сім'ї були такими багатодітними. Але зараз через складні соціально-економічні умови, в яких опинилися не тільки роми, а й значна частина українського суспільства, ситуація дещо змінилася. Так, у ході глибинного інтерв'ю респондентка зазначила: *«Да, раньше цыганские семьи были многодетными... Не знаю, в нашей семье двое детей. Как подумаешь, очень тяжело сейчас, а как дальше будет.. Есть конечно, которые и сейчас как-то не боятся, стараются, чтоб было побольше деток, но...»* (Лариса).

Наступним віковим періодом в житті циганки є старість. Слід зазначити, що жінки старшого віку посідали особливе місце у статево-віковій стратифікації сім'ї та громади. Через часткове зниження фізичних можливостей коло їх господарських обов'язків поступово звужується (переважно, приготування їжі та догляд онуків), однак впливовість у прийнятті господарських та сімейних рішень навпаки зростає. Чим старіша жінка, тим більш поважною вона стає. Зі старою циганкою вступали в розмову чоловіки, на святах вона могла сидіти разом з ними (чого не могли собі дозволити молоді жінки). До речі, чоловіки нічого не починали робити, не порадившись з найстарішою жінкою, її думка вважалася важливою як для родини, так і табору в цілому. Літні жінки здобували особливий авторитет, посідали статус морального цензора поведінки оточуючих [4, с. 172].

В цілому, аналіз науково-популярних та періодичних видань, матеріали глибинних інтерв'ю свідчать, що стереотип меншовартості жіночої статі у ромів спрацьовує й до сьогодення.

На рівні особистих стосунків подружжя помітна гендерна ієрархія, яка виявляється у подвійних стандартах моральної оцінки поведінки чоловіка та дружини. Реалії повсякденного життя засвідчують, що соціонормативна культура не допускала відхилення від ієрархічної моделі гендерних відносин. За якісним змістом та

структурою циганський етнокультурний стереотип фемінності значною мірою співвідноситься з патріархальним канонам.

Гендерна нерівність у циганському середовищі безпосередньо пов'язана з традиційним укладом їх життя, розподілом гендерних ролей та обов'язків, згідно яким саме жінка повинна не лише дбати про родинний затишок, а забезпечувати існування сім'ї.

Все, вище зазначене, дає підстави стверджувати, що зміст подібної гендерної програми для жінки направлений перш за все, на укріплення циганської родини, сімейних цінностей та забезпеченні соціального механізму передачі традиційних гендерних ролей і норм поведінки наступним поколінням. Тому, проблема невизнання гендерної рівності жінок у ромів так і залишається досить актуальною. Через замкненість цього етносу існує нагальна проблема інтеграції циганки в українське суспільство, адже наявних механізмів цього процесу на жаль не існує.

Тому, з метою впливу на переосмислення гендерних стереотипів серед самих ромів, а також на усвідомлення рівних прав жінок у різних сферах життєдіяльності, доцільним здається об'єднання зусиль державних структур і громадських організацій, особливо жіночих. Зрозуміло, що рух має бути з обох сторін: з одного боку, держава повинна докласти всіх зусиль для того, щоб надати їм соціальні гарантії, освіту, враховуючи особливості культури, традицій та нарешті допомогти інтегруватись в суспільство, а з іншого – головним має бути прагнення самих циганок до співжиття із соціумом країни, де вони проживають.

1. *Афанасьєва Л. В.* Етносамобутність ромів в українському етнічному середовищі [Текст] / Л. В. Афанасьєва // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – № 27. – Філософські науки, 2010. – С.38-41.
2. *Афанасьєва Л.* Гендерна специфіка взаємин ромів та проблеми втілення гендерних освітніх проєктів в їхньому середовищі [Текст] / Л. Афанасьєва, І. Грабовська // Українознавчий альманах. Випуск 4 (специвипуск): Гендерна освіта в Україні: досвід, проблеми, перспективи (на виконання Наказу МОН № 839 «Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту»). – К.-Мелітополь, 2010. – С.17-24.
3. *Варакута Н.* Мифы о нашей цыганской вольнице [Текст] / Н. Варакута // Женские секреты. – 2007. – № 10. – С. 150-153.
4. *Деметер Н.* История цыган – новый взгляд [Текст] / Деметер Н., Бессонов Н., Кутенков В.– Воронеж: ИПФ «Воронеж», 2000. – 336 с.

Ірина Букрєєва

Особливості політичної культури сучасної молоді: до постановки проблеми

У статті на основі результатів соціологічних досліджень проаналізовано основні показники